

Bahar KARATAŞ

Öğr. Gör., Trabzon Üniversitesi/ Fatih Eğitim Fakültesi/ Yabancı Dilleri Eğitimi Bölümü, Trabzon, Türkiye

Instructor/ Trabzon University/ Fatih Faculty of Education/Department of Foreign Language Education, Trabzon, Türkiye

eposta: kose_bahar@hotmail.com

<https://orcid.org/0000-0001-8782-6785> - <https://ror.org/04mmwq306>

Atıf/Citation: Karataş, Bahar. 2023. 19. Yüzyıl İngiliz Kadın Seyyahların Osmanlı Devleti Eğitim Sistemine Bakışı. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(36), 470-487.

<https://doi.org/10.33692/avrasyad.1327791>

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü /Article Types:	Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi /Received:	14.07.2023
Kabul Tarihi/Accepted:	09.08.2023
Yayın Tarihi/Published:	20.09.2023

19. YÜZYIL İNGİLİZ KADIN SEYYAHLARIN OSMANLI DEVLETİ EĞİTİM SİSTEMİNE BAKIŞI*

Öz

19. yüzyılda Osmanlı Devleti topraklarına birçok kadın ve erkek seyyah gelerek gözlemlerini, duyduklarını ve yaşadıklarını kaleme alarak Osmanlı Devleti'nin toplum yapısı ile ilgili birçok eser ortaya koymuştur. Önemli tarihi kaynaklara sahip olan ve ayrıca kültür aktarımını gelecek nesillere taşıyan bu seyahatnamelerde Osmanlı eğitim sistemine ayrı bir önem verilmiştir. Şüphesiz bunun öncelikli sebebi bir toplumun inşasında eğitimin oynadığı önemli roldür. Seyyahların eğitim sistemine bakış açıları ayrıca kendi deneyimlerine, araştırmalarına ve farklı kültürel, dinî ideolojik geçmişlerine de dayanmaktadır. Kadın seyyahların eserleri de dönemin genel eğilimleri ve kendi öznel deneyimleri tarafından şekillenmiştir. Bu nedenle ülkelerdeki okulları ve eğitim kurumlarını ziyaret eden, eğitim sisteminin nasıl işlediğini yazan ve öğrencileri gözlemleyen seyyahların yaptıkları çıkarımların doğruluklarının ayrıca teyit edilmesi gerekmektedir. Nitekim çalışmada ele alınan gezginler kimi zaman önyargıyla ve oryantalist bir tutumla hareket etmişlerdir. Eleştirilerini yaparken 19. yüzyıl Viktorya Dönemi'ndeki eğitim eşitsizliğine değinmemiş, özellikle çocukların o dönemde nitelikli bir eğitim almamasını görmezden gelmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde 19. yüzyılda gerçekleştirilmeye çalışılan eğitim reformlarını geri kalmış Doğu'ya has bir özellik olarak görmüşlerdir. Özcü yaklaşımlarla eğitim konusunda yaptıkları çıkarımlara dayanarak bir toplumu analiz etmeye çalışmışlardır. Ortak tutumları bu yüzyılda gerçekleştirilen reformların yetersiz olduğu yönündedir. Çalışmada 19. yüzyılda dünyayı keşfetmek ve seyahat etmek için cesurca adımlar

* Bu makale Doç. Dr. Ahmet Karaçavuş'un danışmanlığında hazırlanan *İngiliz Kadın Seyyahlara Göre 19. yüzyıl İkinci Yarısı Osmanlı Devlet ve Toplum Yapısı* (2023) adlı doktora tezinden üretilmiştir. Sayın Karaçavuş'a danışmanlığı ve katkıları için teşekkürlerimi sunarım.

19. Yüzyıl İngiliz Kadın Seyyahların Osmanlı Devleti Eğitim Sistemine Bakışı

atan dört İngiliz kadın seyyahın kitapları ele alınarak, Osmanlı Devleti eğitim sisteminin geçirdiği aşamalar ve seyyahların eğitime bakış açıları detaylı bir şekilde incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Eğitim, Kadın Seyyahlar, Osmanlı Devleti, Seyahatname, Viktorya Dönemi

THE 19th CENTURY BRITISH WOMEN TRAVELERS' PERSPECTIVE ON THE OTTOMAN EMPIRE EDUCATION SYSTEM

Abstract

In the 19th century, many men and women travelers came to the lands of the Ottoman Empire, and writing down their observations, heard, and lived, they produced many works about the social structure of the Ottoman Empire. These travel books, which have important historical sources and carry the cultural transfer to future generations, gave special importance to the Ottoman education system. Undoubtedly, the primary reason for this is the important role of education plays in the construction of a society. Travelers' perspectives on the education system were also shaped by their own experiences, research, and different cultural, religious, or ideological backgrounds. The works of female travelers were influenced by the general tendencies of the period and their own subjective experiences. Thus the accuracy of the inferences made by the travelers who visited schools and educational institutions in different countries and wrote about how the education system worked and observed the students should be confirmed. The travelers discussed in the study sometimes acted with prejudice and an Orientalist attitude. While making their criticisms, they did not mention the education inequality in the 19th-century Victorian Period, especially ignoring that children did not receive a qualified education then. They saw the educational reforms that were tried to be carried out in the 19th century in the Ottoman Empire as a peculiarity of the backward East. They tried to analyze society with the inferences they made on education with essentialist approaches. Their common attitude is that the reforms carried out in this century were insufficient. The study will discuss the books of four British female travelers who took bold steps to explore the world and travel in the 19th century, the stages of the Ottoman Empire's education system, and the travelers' perspectives on education will be examined in detail.

Keywords: Education, Ottoman Empire, Travel Book, Victorian Period, Women Travelers,

Giriş

Bireylerin bilgi, beceri ve davranışlarını geliştiren eğitim, devletlerin ve toplumların gelişmesine de oldukça fazla katkı sağlar. Sosyal ve duygusal becerileri geliştiren, akademik becerileri ve bilgileri öğreten eğitim, yaşam boyu süren bir süreçtir. Her yaşta devam eden eğitim sayesinde toplumlar daha iyi bir gelecek yaratmıştır. Uzun yıllar boyunca geniş topraklara egemen olan Osmanlı Devleti döneminde eğitime oldukça fazla önem verilmiş, kuruluşundan itibaren eğitim çoğunlukla İslamiyet'in etkisi altında şekillenip, gelişirken din eğitimi veren medreseler önemli bir yere sahip olmuştur. Medreselerle birlikte Sarayda da

eğitime büyük önem verilmiş, sarayda eğitim görenler, devlet yönetiminde önemli görevler üstlenmişlerdir. 19. yüzyılda modern eğitim anlayışının başlamasıyla birlikte birçok okul açılmıştır. Özellikle Tanzimat Döneminde eğitimde önemli değişiklikler meydana gelmiş ve modern eğitim sistemi geliştirilmeye çalışılarak eğitim sisteminde önemli değişiklikler yapılmaya çalışılmıştır. Avrupa ülkelerindeki eğitim sistemleri incelenerek, Osmanlı Devleti'nde de benzer bir sistem oluşturulmaya çaba gösterilmiştir. Tanzimat reformlarıyla birlikte, yeni okullar açılmış ve modern bilim ve teknoloji konularında eğitim vermeye başlanmıştır. Batı tarzı okulların yanı sıra, Fransızca ve Batı dilleriyle ilgili derslerin yer aldığı Mekteb-i Sultani gibi kurumlar kurulmuş, özellikle askerî eğitime önem verildiğinden Harbiye Mektebi gibi askerî okullar da açılmıştır. Her ne kadar Tanzimat reformları, eğitimde fırsat eşitliği ve modern bilimlerin yaygınlaşmasını hedeflese de uygulamada bazı zorluklarla karşılaşmıştır. Finansal sıkıntılar, yetersiz altyapı, siyasi ve sosyal sorunlar, kaliteli eğitimcilerin yetişmemesi gibi nedenlerden dolayı reformlar istenilen düzeyde bir ilerleme sağlayamamıştır. Bu olumsuz koşullara rağmen Osmanlı'nın son yüz yılı modern eğitimin başlangıcı ve gelecek dönemler için temel atıldığı devir olarak Türk eğitim sistemi tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur.

Sosyolojik ve sistematik açıdan Osmanlı Devleti'nin siyasi ve sosyal yapısını tanımaya çalışan seyyahlar yazdıkları seyahatnamelerde eğitim konusuna ayrı bir önem vermişlerdir. Bunun nedenlerinden biri yabancı olarak gördükleri toplumu dış dünyaya tanıtmaya amacı iken, diğeri Doğu'nun Batı'dan geri kaldığı söylemine eğitim üzerinden cevap verme çabasıdır. Toplumsal cinsiyet rollerinin sınırlarını zorlayarak egzotik olarak gösterilen toprakları kendilerine güzergâh seçen kadın seyyahların hepsi eğitimin övgüye değer yanlarından bahsederken, ağır eleştiriler de yapmışlar, özellikle çocukların cahil olmasını Osmanlı kadını üzerinden açıklamaya çalışmışlardır. Ele alınan kadın seyyahların eğitim hususunda verdikleri bilgilerin oldukça değerli olmasının önemli nedenlerinden biri seyyahların Osmanlı'nın sancılı son yüzyılına şahit olmalarıdır. Çalışmada ele alınacak seyyahlar ve kitapları sırasıyla şöyledir: Julia Pardoe *Sultanlar Şehri İstanbul* (Pardoe: 2021)., Mary A. Walker *Eastern Life and Scenery, With Excursions in Asia Minor, Mytilence, Crete and Roumania Volume I-II* (Walker: 2016)., Lucy M.J Garnett *Turkey of the Ottomans* (Garnett: 1915). ve *Turkish Life in Town and Country* (Garnett: 1904)., Fanny J. Blunt *The People of Turkey, Twenty Years' Residence Among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks and Armenians Volume I-II*. (Blunt: 1878).¹

1836 yılında İstanbul'a gelen ve toplum yapısını gözlemleme şansı bulan Pardoe, üç ciltlik bir seyahatname yazmış ve okuyucuya Osmanlı toplum yapısı ile ilgili eşsiz bilgiler sunmuştur. Osmanlı'ya duyduğu ilgiyle bilinen Pardoe'nin kitapları yayınlandığı dönemde

¹ Önemli tarihî kaynaklar olarak addedilen bu eserlerden sadece Julia Pardoe'nin seyahatnamesinin Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır.

19. Yüzyıl İngiliz Kadın Seyyahların Osmanlı Devleti Eğitim Sistemine Bakışı

İngiltere’de büyük ilgi görmüştür. Diğer bir gezgin Walker ise 1856 yılında sona eren Kırım Savaşı’nın akabinde İstanbul’a gelmiş ve geldikten sonra birçok ünlü ismin ve yerleşimin resimlerini yapmıştır. Eserinde birçok eskize yer vererek, karşılaştığı tüm detayları en ince ayrıntısına kadar anlatmıştır. Garnett ve Blunt da Osmanlı’nın son dönemine şahitlik eden ve Osmanlı toplumunu kaleme alan diğer önemli iki seyyahtır. Sayısal verilere ve siyasi olaylara ayrıca yer veren Garnett ve Blunt’ın Osmanlı topraklarında kaldıkları süre diğer seyyahlara nazaran daha fazladır.

Tüm bu kadın seyyahlar yazdıkları seyahatnamelerle sadece eğitime değil, birçok çeşitli konuya değinmiş ve Osmanlı toplumunun adeta canlı tasvirini vermişlerdir. Ancak belirtilmesi gereken önemli husus seyyahların Osmanlı eğitim sistemiyle ilgili bilgiler verirken, 19. yüzyıl Viktorya Dönemi’ni görmezden gelmeleridir. Nitekim Viktorya Dönemi’nde, “üzerinde güneş batmayan bir imparatorluk” dünyanın her yerine yayılmaya çalışırken, toplumunda var olan eşitsizlikleri görmezden gelmiştir. Dönemin ünlü yazar, şair ve tarihçileri tarafından da eleştirilen bu dönemden Osmanlı topraklarına gelen seyyahların yaptıkları “yanlı” çıkarımlar oryantalist çalışmaların bir kolu olarak da ayrıca görülmelidir. Bu nedenle yaptıkları eleştirilerin doğruluğu sorgulanırken, kendi dönemlerinde kızlara ve erkeklere tanınan eğitim olanakları da ayrıca bilinmelidir. Nitekim toplumun farklı kesimleri arasında önemli bir eşitsizlik sağlayan bu dönemde eğitim sistemi, sosyal sınıf, cinsiyet ve gelir düzeyine bağlı olarak büyük farklılıklar göstermiştir. Üst sınıfların çocukları daha iyi bir eğitim alma imkânına sahipken, maddi durumu iyi olmayan çocuklar ise genellikle erken yaşta çalışmaya başlamaları gerektiği için nitelikli bir eğitim alamamışlardır.

Doküman analizi, basılı ve elektronik materyaller olmak üzere tüm belgeleri incelemek ve değerlendirmek için kullanılan sistemli bir yöntemdir (Kıral: 173). Bu amaç doğrultusunda, çalışmada konuyla ilgili kitaplar seçilerek doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Dokümanların objektifliği ve güvenilirliği sorunu da dikkate alınarak, eleştirel bir yaklaşım ile kaynakların doğruluğu ve güvenilirliği değerlendirilmiştir.

1. Medreseler

Selçuklu Devleti’nin mirası medreseler, Osmanlı Devleti döneminde İslam dininin temel prensipleri, matematik, fen, felsefe, hadisler, klasik Arapça ve dinî ilimler konusunda eğitim veren önemli eğitim kurumlarıdır. Öğrencilerin genellikle ücretsiz olarak eğitim aldıkları bu kurumlar İslam dininin öğretilmesi, korunması ve yayılmasında etkin rol oynamışlardır. Osmanlı yönetimi tarafından desteklenen ve toplumun farklı kesimlerinden bağışlarla finanse edilen medreselerde yetişen öğrenciler, devlet dairelerinde görev almış, imamlık yapmış veya dinî bilgin olarak toplum içinde etkili pozisyonlara gelmişlerdir.

19. yüzyılın başlarına kadar Osmanlı Devleti’nde eğitim, genellikle medrese sistemi üzerinden yürütülmüş, Selçuklulardan devraldığı kültürel mirası etkin bir şekilde

değerlendiren Osmanlı Devleti topraklarında birçok medrese açmıştır. (Hızlı 1987: 279). Birçok âlimin yetişmesine katkıda bulunan, eğitim, dinî otorite ve hukuk sistemini güçlendiren bu kurumlar 17. yüzyıldan itibaren yavaş yavaş bozulmaya başlamıştır. Bunda rol oynayan etkenler; medreselerdeki eğitimin dar ve kısıtlı bir alanla sınırlı kalması, uzun süren savaşlar, iktisadi ve idari sorunlar, rüşvetin ve kayırmanın yaygınlaşması, ders müfredatının genellikle İslam hukuku, teoloji ve Arapçaya odaklanması, diğer disiplinlerin ve bilimlerin ihmal edilmesi, zamanla medrese mezunlarının toplumun diğer alanlarında rekabet edememeleri, tıp, astronomi, matematik, tarih, edebiyat gibi alanlarda ders veren medreselerin zamanla sadece dini eğitime yönelmesi ve zamana ayak uyduramayan eğitim sistemi ve eğitimde modernleşme çabalarıdır. Çalışmada ele alınan seyyahlardan Garnett ve Blunt medrese sistemine daha çok değinmiştir. Özellikle Garnett kitaplarında medreselere ayrı bir yer ayırmış ve bu kurumları Ortaçağ Avrupa'sındaki üniversitelere benzetmiştir. Başkentte yaklaşık altı bin öğrenci olduğu bilgisini veren seyyah eserlerinde, medreselerde verilen eğitimin dinî eğitim olmasına rağmen, önceki dönemlerde medreselerin önemli eğitim merkezleri olduğunu, akli ilimlerin müfredatta bulunduğunu ve Osmanlı'nın birçok ünlü şair, tarihçi ve filozofunun medreselerden mezun olduğunu yazar. Medreseden yetişenler, çeşitli görevlerde önemli roller üstlenmişler ve devletin farklı kurumlarında kritik görevlerde bulunarak dinî eğitim, yargı sistemi ve dinî danışmanlık gibi alanlarda etkili olmuşlardır. Bunlara rağmen Osmanlı'nın entelektüel yaşamında önemli rol oynayan bu okullarda ilerleyen dönemlerde bazı kişiler medreselerdeki ders programlarında akli fen derslerinin olmamasını hoş karşılamışlardır. (Şanal 2003: 153). Garnett, Türkiye'de Avrupa'ya nazaran eğitimin daha erken yaşta başladığından bahsederek, hayırseverlerin durumu olmayan çocukların eğitim ücretlerini karşılamalarını, medreselerde durumu olmayan çocuklara yiyecek verilmesini ve para yardımı yapılmasını takdir eder. Çocuklar için okulun ilk gününün çok önemli olduğunu, bayramlıklarını giyen çocukların süs eşyalarıyla süslenmiş feslerini taktıklarını yazarak halk arasında "Âmin Alayı" olarak bilinen küçük bir seremoni ile ilgili bilgiler verir.

"Küçük fesleri altın sikke dizileri, kolyeler, inci püsküller ve nazara karşı tılsım olarak takılan çeşitli küçük nesnelere süslenmiştir. Parmakların da kınalar vardır. Gösterişli bir şekilde donatılmış ata binerek ve mahallenin sokaklarında şatafatlı bir alayla dolaştırılırlar. Önlerindeki, müstakbel eğitimcileri sanki töreni uzatmak istercesine yavaş ve ciddi bir şekilde geriye doğru yürür. Arkasında bir çocuk, bir gence veya kıza hangi kutsal kitabın ezberlenerek hafızlık unvanı verildiğini göstermek için ipek mendilin üzerinde Kur'an taşır. Bir diğeri, sedef ile yontulmuş ceviz ağacından, açıldığında kutsal cildin üzerine yerleştirildiği katlanır kitap standını taşır, üçüncüsü altın iplikle hilalin ve yıldızın işlendiği çantayı taşır. Bunların arkasından, müstakbel okul arkadaşları gelirler, ikişer ikişer yürürler ve Peygamber'in, bilginin verdiği zevkleri öven, komşu sevgisini nasihat eden, çalışkanlığı teşvik eden hadislerini okurlar. Yeni arkadaşları için iyi dileklerde

19. Yüzyıl İngiliz Kadın Seyyahların Osmanlı Devleti Eğitim Sistemine Bakışı

bulunurlar; anne-babalarını ve öğretmenlerini överek ve son olarak padişahı yücelterek ayini bitirirler. Tüm seyirciler “âmin” diyerek onlara katılırlar. Çocuklar evlerine döndüklerinde, babaları okul arkadaşlarına ve ayrıca geçidin çevresinde toplanacak olan tüm yoksullara bakır paralar dağıtırlar. Çocuk ilk sınavını geçene kadar bu seremoni devam eder. Hocasına bir Türk lirası ve keten bir takım elbise verilir.” (Garnett 1904: 276-278).

İlk defa ne zaman ve nasıl başladığı kesin olarak bilinmeyen bu tören, halk arasında âmin alayı olarak adlandırılmış ve bu törene “bed’-i besmele cemiyeti” de denilmiştir. (Öcal 1991: 63). Garnett ve Blunt ayrıntılı bir şekilde bu töreni kitaplarında anlatır. Ailenin mutluluğu, hocanın çağırılması ve çocuğun elini öpmesi, çocukların süslenmesi, ellerine kınalar yakılması, ilahiler söyleyerek okula gitmeleri ve okul dönüşünde Âmin diyerek sokaklarda bağrırmaları, eş, dost ve durumu olmayanlara yemek verilmesi belirtilen önemli hususlardır. Garnett’ın kitaplarında medreseler konusunda değindiği diğer bir husus da bu okullardan mezun olan birçok ünlü filozof, tarihçi ve şairin olmasıdır. Özellikle II. Abdülhamid Dönemi’nin her olayına şahit olmasından dolayı medreselerdeki softaların devrimlerde aktif siyasi rol oynadığını ve Türk halkını etkilediğini belirterek, Abdülhamid’in bu softalara karşı bir dizi önlem aldığını yazar. Pardoe ve Walker kitaplarında medreselerden söz etmezler. Garnett ile aynı dönemde İstanbul’da ve Balkanlar’da bulunan Blunt da medreselerin oldukça yetersiz olduğunu söyleyerek, sadece dinî eğitim verilmesini eleştirir. O da Âmin Alayı seremonisinden bahseder ve çocukların kâfir kelimesiyle büyütölmelerini eleştirerek son yüzyılda cahilliğin oldukça arttığından söz eder.

“Müslümanların çocukluklarının en güzel zamanlarını geçirdikleri bu müesseselerde yapılacak çok şey vardır. Günlük dilde öğretilen, basitleştirilmiş ve çocukların anlayışına uyarlanmış din, sıradan bilginin temel ilkeleriyle birlikte, teolojik soyutlamalar üzerinde derin derin düşünmekle kaybedilen tüm bu uzun yıllardan daha bilge ve daha kârlı bir eğitim sisteminin temellerini atacaktır. İslam’ın en dogmatik ve dolayısıyla en hoşgörüsüz eklemleri üzerinde duracağı kesin olan hocanın açıklamalarıyla ancak bu tür genç beyinlere kavranabilir bakışlar aktarılabilir. Böylece çocukların hazır fikirleri arasına, ilk ifadesini kâfir ve gâvur (kâfir kelimesinin yaygın yanlış kullanımı, diğer tabirle galat-ı meşhur) kelimelerinde bulan o fanatizmin zararlı tohumu ekilmiştir.” (Blunt 1878: 168).

Garnett ve Blunt’un eleştirilerinin haklılık payı vardır. Medreselerin müfredatından akli ilimlerin kaldırılması ve sadece dinî eğitim verilmesinin toplumun ilerlemesini ve eğitimdeki verimi düşürdüğü bir gerçektir. Özellikle Osmanlı Devleti’ndeki modernleşme çabaları, medreselerin rolü ve işlevi üzerinde etkili olmuş, Batılı tarzda okulların ve modern eğitim kurumların açılmasıyla beraber bu okullar medreseleri geri plana itmiştir. Ayrıca medrese öğrencileri yavaş yavaş yeni tarzda açılan okulları tercih etmeye başlamıştır. (Berkes 2002: 231). Medreselerde yapılan değişikliklerle geleneksel medrese eğitimini tamamen

ortadan kaldırmak yerine, medreselerle beraber modern eğitim kurumlarının da oluşturulması hedeflenmiştir.

19. yüzyılda medreseler Osmanlı topraklarında İslam eğitiminin önemli bir parçası olmaya devam etmiştir. Garnett ve Blunt medreselerin yetersiz olduklarını ve çocukların cahil kaldıklarını eserlerinde ileri sürmüşlerdir. Ancak daha önce belirtildiği üzere bu tür durumların sadece Osmanlı Devleti'ne has olduğunu düşünmek kanıksanmış bir düşüncenin daha da zihinlere yer etmesine imkân vermiştir. Nitekim seyyahların geldiği Viktorya Döneminde çocuklar bir birey olarak görülmemiş, saatlerce ağır işçi olarak çalıştırılmış ve eğitim hakkı sadece üst sınıfa tanınmıştır. Viktorian Dönemi'nde popüler olan ve "Sunday School" olarak adlandırılan "Pazar Okulları" önemli eğitim kurumları haline gelmiş ve dersler daha çok din eksenli olmuştur. (Tholfsen 1980: 78) 1880 yılında kabul edilen Zorunlu Eğitim Yasası ile birlikte İngiltere'de, eğitimin evrensel hale gelmiş ve yasaya göre, 5 ila 10 yaş arasındaki çocuklar, herhangi bir dini veya devlet okulunda eğitim görmüştür.

2. Mekteb-i Harbiye

Osmanlı Devleti döneminde askerî eğitim veren bir kurum olan Mekteb-i Harbiye, 19. yüzyılın ortalarında kurulmuş ve Osmanlı Devleti'nin modernleşme çabaları kapsamında yetenekli subaylar yetiştirmeyi amaçlamıştır. Osmanlı ordusunda görev almak isteyen gençlerin eğitim aldığı bu okulda öğrenciler, çeşitli askerî konuların yanı sıra zihinsel ve düşünsel yeteneklerini geliştirmeye yönelik dersler almıştır. Nitelikli subayların yetişmesine katkısı bulunan Mekteb-i Harbiye'nin açılması, bu yüzyılın önemli gelişmelerinden biridir. Erkân-ı Harbiye Mektebi kuruluşundan itibaren değişik dönemlerde farklı isimler altında faaliyet yapmış; 1845-1899 yılları arasında "Mekteb-i Fünun-u Harbiye-i Şahane Erkân-ı Harbiye Sınıfları", 1899-1909 yılları arasında "Erkân-ı Harp Namzet Sınıfları", 1909-1923 yılları arasında "Erkân-ı Harbiye Mektebi", 1923-1924 yılları arasında "Mekteb-i Âli-i Askerî", 1923-1927 yılları arasında "Erkân-ı Harbiye Mektebi", 1927-2016 yılları arasında "Harp Akademisi" ve 2016 yılından itibaren de "Milli Savunma Üniversitesi" olarak adlandırılmıştır. (Özlu 2020: 2) Her ne kadar orduya çağdaş subaylar yetiştirebilmek gayesi ile II. Mahmud'un emri doğrultusunda bu okulun kurulmasına karar verilse de okul 1861 yılına kadar istenilen gelişmeyi gösterememiştir. (Karpas 2002: 69).

Kurulduğu dönem itibarıyla sadece Pardoe bu okuldan bahsetmiş ve burayı ziyaret etmiştir. Okulda Lancaster Sistemi'nin uygulandığı bilgisini veren seyyah, matematik dershanesinde çok sayıda gencin ülkenin coğrafi haritalarını renklendirmekle meşgul olduğunu yazar. İskoçyalı Anglikan din adamı Dr. Andrew Bell'in (1753-1832) Hindistan'daki Madras Erkek Yetimhanesinin başına getirildiğinde (1789) eğitim kalitesini yükseltme adına bir metot geliştirmeye karar vermiş ve zeki çocukları seçerek; onlara, alfabenin kum üzerine yazılarak diğer çocuklara nasıl öğretilceğini göstermiştir. (Aksu 2008: 33) Ortaya çıkan bu metoda karşılıklı eğitim (mutual instruction) adını veren Bell, İngiltere'ye döndükten sonra

19. Yüzyıl İngiliz Kadın Seyyahların Osmanlı Devleti Eğitim Sistemine Bakışı

Eğitimde Bir Tecrübe (An Experiment in Education) adlı kitabını yayınlamakla geliştirdiği öğretim metotları hakkında kamuoyunu bilgilendirmiş ve Londra'daki Borough Okulu'nun genç öğretmenlerinden Joseph Lancaster (1778-1838) da ülkesindeki pek çok kurum ve eğitimci gibi bu sistemi uygulamaya koymuştur. (Aksu 2008: 34) Lancaster bu sistemi daha da geliştirmiş ve giderek okullarda uygulanmaya başlamıştır.

Okulun yemekhanesinin Avrupalı bir görünüme sahip olduğunu da ekleyen seyyah, şişman ve kibirli Afrikalı muhafız yüzbaşından söz eder. Pardoe her ne kadar gördüklerinden övgüyle bahsetse de bunun boşa bir çalışma olduğunu belirterek, gençlerin yaratıcı değil taklitçi olduğunu belirtir. Seyyah, Mekteb-i Harbiyenin o dönemki konjonktüre göre Rusya'nın himayesinde olmasını eleştirip, öğretmenlerin çoğunun açıkça Ruslar tarafından seçildiğini belirterek, okulu boş bir gölge ve kireç boyalı bir mezara benzetir. (Pardoe 2021: 149) Ayrıca Rusya'nın burayı kıskandığını, okulun önü kesilmezse günün birinde Türk Devleti'nin elinde büyük bir manevi makineye dönüşebileceğini belirtir. Bunun için de Türklerin manevi gününün tam farkına varıp, etraflarını ören hileli ve sinsî ağı yırtmaları gerektiğini söyler. Bunun da Türklerin, Avrupa'nın ilmini almasıyla gerçekleşebileceğini yazar. Pardoe, Mekteb-i Harbiye ziyaretinin son kısmında elli yıl sonra Türkiye'ye gelecek bir seyyahın Mekteb-i Harbiyeye dair söyleyecek bir şeyler bulmasının şüpheli olduğunu ifade eder. (Pardoe 2021: 150)

Pardoe'nin son kısımda sözüne ettiği önyargılı kehanet gerçekleşmemiş, Mekteb-i Harbiye Türk eğitim sistemi açısından çok önemli bir yere sahip olmuştur. 1848 yılında ilk mezunlarını veren okul, Kırım Savaşı'ndan sonra başka yere taşınmıştır. Osmanlı Devleti'nin modern askerî gücünün geliştirilmesinde önemli bir rol oynayan bu okulun mezunları, ilerleyen süreçte çeşitli savaşlarda aktif olarak görev yapmış ve ordunun komuta kademesinde yer almışlardır. Harbiyede II. Abdülhamid Dönemi'ne kadar hem pratik hem de teorik derslere yer verilmiştir. II. Abdülhamid'in paşalık rütbesi vererek askerî okullar müfettişliğine getirdiği Alman Goltz Paşa, 1882 yılında Harbiyenin eğitim sistemini değiştirmiş, okulda teorik derslerin yerini pratik eğitim almıştır. (Özcan 1997: 117). Fransız etkisindeki Osmanlı askerî eğitim sistemi Goltz Paşa'nın gayretleriyle Alman etkisine girmiş ve böylece Almanya'da olduğu gibi her ordu merkezinde birer harbiye mektebi açılmasına karar verilmiştir. (Özcan 1997: 117). II. Meşrutiyet ve I. Dünya Savaşı nedeniyle Harbiyenin belirli aralıklara kapatılması eğitimi engellememiştir. Mekteb-i Harbiyenin eğitim sistemi zaman içinde değişiklik göstererek Cumhuriyet Dönemi'nde, Türk Silahlı Kuvvetlerinin subay yetiştirme okulu olarak faaliyet göstermeye devam etmiş ve daha sonra farklı askerî akademilere dönüşmüştür.

3. Dâr'ül-mu'allimât

Osmanlı'da eğitim genellikle aile içinde başlardı. Toplumda kadınlar çoğunlukla ev işleri ve aileyle ilgilenmiş ve bu nedenle kızların eğitimleri genellikle ev işleri, anne rolü ve

sosyal etiketlere odaklanmıştır. Kız çocukları, anneleri ve kadın eşrafı tarafından ev işleri, temel okuma-yazma becerileri ve sosyal davranışlar konusunda eğitilmiş, bazı aileler kız çocuklarına dini eğitim vermek için özel hocalar tutmuşlardır. Ayrıca medreselerde küçük yaşlardaki kızlar da eğitim görmüştür. Özellikle soylu ailelerin kızları, haremdede Arapça, Farsça, şiir, musiki, dans ve resim gibi konularda eğitim almışlardır (Akyüz 1999: 12).

Tanzimat ile başlayan değişim sürecinde Osmanlı kadını da eğitime dâhil edilmeye çalışılmış, bazı kesimlerin itirazlarına rağmen kadın öğretmen yetiştirmek amacıyla kurulan Dar'ül-mu'allimât 1870 yılında açılmıştır. Bu okul kadınların öğretmenlik mesleğine hazırlanması için kurulan eğitim kurumları olduğundan ayrı bir öneme sahiptir. 19. yüzyılın sonlarına doğru Osmanlıda kadın eğitimi ve kadınların mesleki gelişimi açısından önemli bir adım gerçekleşmiş, okullar genç kızlara birçok alanda eğitim imkânı sağlamıştır.

Dar'ül-mu'allimât'ta öğrencilere genellikle öğretmenlik mesleği ile ilgili derslerin yanı sıra resim, dilbilgisi, matematik gibi derslerde eğitim verilmiştir. Kadınların eğitim seviyelerinin yükseltilmesi, kadın öğretmenlerin yetiştirilmesi ve toplumsal hayatta kadınların erkeklere nazaran daha aktif rol oynaması amacıyla kurulan burulan bu okullar, kadınların mesleki gelişimi açısından önemli bir rol oynamıştır. 26 Nisan 1870 Salı günü Maarif Nazırı Saffet Paşa'nın bir nutku ile okul açılmış, paşanın Türk eğitim tarihi için oldukça önemli olan konuşmasında Türk kadınlarının cehaletini ve İslam'ın kadın eğitimine verdiği önemi ifade etmiştir (Şanal 2004: 253). Çalışmada ele alınan seyyahlardan Walker, Dar'ül-mu'allimâtta iki yıl (1870-1872) resim öğretmenliği yapmış ve kitabında ayrıntılı bir şekilde okulu anlatmıştır.

"İstanbul'da kız okullarına ve hareme Müslüman öğretmenler yetiştirmek amacıyla kadınlar için birkaç yıl içinde normal bir okul kurularak, kadınların eğitimi için çaba gösterildi. Alt sınıfa mensup kızların çoğu yaşmak ve ferace takana kadar erkek çocuklarla beraber mahallerindeki okula gidiyorlardı. Bunun devam etmesi için o zamanın Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından normal okulların kurulması planlandı. Okul, Aziz Yere Batan Mahalle'sinde Sofya Camisi'nin yakınında kuruldu. Tek ayırt edici işaret büyük Arapça karakterlerle kapının üzerinde asılı bir panoydu. Eğitim hem karşılıksızdı hem de çocukların masraflarını karşılaması için küçük bir miktar para veriliyordu. Çünkü birçoğu, şehrin dışındaki uzak varoşlardan geliyordu. Katılımları cesaretlendirilmek istenmişti. Bu plan genellikle Doğu'daki yerel okulların ilk zamanlarından beri takip edilmektedir. Eğitim şeması basit çalışmalar içermektedir. Özellikle bu çalışmalar kendi dilleri ile alakalıdır. Arapça ve Farsça, Türkçe yazma (hem normal hem de süslü), coğrafya, resim, aritmetik, dikiş nakış ve müzik derslerdir. Daha sonra Fransızca eklenmiştir." (Walker 2016: 220-222).

Okulun açılış günü orada bulunan Walker bu olayı şöyle anlatır:

19. Yüzyıl İngiliz Kadın Seyyahların Osmanlı Devleti Eğitim Sistemine Bakışı

“Okul resmi olarak nazır, Maarif Meclis Maşkanı Münif Efendi, bazı üyeler ve birkaç mahalli imamın katılımıyla 1870 baharında açıldı. Açılışta 40 öğrenci vardı ve odalar peçeli kadınlar ile doluydu. Genç kızlara anneleri ya da diğer kadın akrabaları eşlik etmekteydi. Herkes ayakta idi. Üyeler ve mollalar önde, kadınlar arka sıradaydı. Listedeki tüm isimler çağrıldı ve nazır kadınların eğitim alması ile ilgili bir konuşma yaptı. Özellikle kadınların kendi iş ve yeteneklerine katkı sağlayacağını belirtti. Kız çocuklarının okulunun bu yeni planının işleyişini resmetmek ve onunla bağlantılı küçük olayları ortaya çıkarmak konusunda oldukça hevesli olduğum için çok dikkatli bir şekilde tuttuğum günlükten birkaç sayfa çıkarmalıyım. Çünkü okulun kuruluşunda iki yıl boyunca devam ettiğim resim dersinin yönetimine çok ilgi duyduğum bir kurumun yardımına fayda sağlama umuduyla razı oldum. Ayrıca bir iç görü kazanmalıyım, aksi takdirde orta ve alt seviyedeki Türk kadınının duygularını ve hayatını anlayamam. Resim dersi, kadınların yaptığı muslin ve mendille boyama ve çeşitli süsleme çalışmalarını geliştirmeleri için verildi. 1870 Mayıs’ında dersler hakkında planlama yapmak için Yerebatan’a gittim. Emin Efendi (Münir Efendi ya da reis efendi de deniliyor. İki terimde müdür beye uygun) tarafından karşılandım. Onu diğer bir saygı değer biriyle birlikte buldum ancak iş görüşmesi üçüncü kişi gelene kadar yapılmadı. O daha az saygın biriydi ama yine de kar beyazı sarığından ağırbaşlılık ve saygınlık yayılıyordu. Son gelen meclis üyesinden biriydi. Derhal kahve ve uzun çubuklar servis edildi. Bu arada hepsi “gâvur bayana” saygılıydı. Ayrıca diğer profesörlerin saatlerini düzenlemeden önce resim dersi için en uygun saati belirlediler. Bu esnada hocalar geldi. Yeşil Sarıklı (seyit veya Peygamber soyundan gelen demek) Arapça ve süslü yazı öğretmeni idi. Diğer sarıklı aritmetik, coğrafya ve dünya kürelerinin kullanımı konusunda uzman Profesör İsmail Efendi’ydi. Bektaşilerin camisine bağlı bir imamdı. İlk resim dersi Yerebatan okulundaydı. Bina Yerebatan diye adlandırılan Konstantin’in büyük sarnıcının girişinin önündeydi. Mahalle de ismini buradan alıyordu. İlk katın penceresinden eski bir ahşap konağın içine bakıyordunuz. Sarnıcın girişi bir çeşit kurumuş kuyu ya da sarayın merkezindeki oyuğa doğruydı” (Walker 2016: 223-225).

Dersliklerin resim dersi için uygun olmadığını dile getiren seyyah okulda kırk kız öğrencinin bulunduğu bilgisini verir. Walker’ın ders verdiği dönemde, üst sınıfa mensup İngiliz kadınlar Dâr’ül-mu’allimât’ı ziyaret etmişler ve kızların eğitimde ilerlemelerine şaşırılmışlardır. Nitekim kendi toplumlarında bulunan gerçeği görmeyi reddeden İngiliz üst sınıf kadınların bu tutumu önyargılı bir yaklaşım olarak görülebilir. Onlara göre Türk kadınının eğitilmesi zordur. Ancak kendi dönemlerinde İngiltere dâhil Avrupa’nın tamamında da bu gerçekleşebilmiş değildir. Viktorya Dönemi’nde Osmanlı’da da olduğu gibi yüksek sınıfa mensup ailelerin kızları evde özel eğitim almıştır. Yüzlerce çocuğun bir sınıfta olması, öğretmenlerin yetersizlikleri ve uygulanan metotlar İngiliz edebiyatında birçok romana da konu olmuştur. (Murdoch 2013: 158). 19. yüzyıl sonlarına kadar çocuklar eğitim ve oyun

olanaklarından mahrum bırakılarak, ağır işlerde uzun süre çalıştırılmış, bu yüzyılın sonunda devlet çocukların ilkökul eğitimi ile yakından ilgilenmiştir. (Murdoch 2013: 159). Yine bu dönemde cinsiyet ayrımı, çocukların eğitimi konusunda da etkili olmuştur. Kız çocuklarına eğitim verilmesi yaygınlaşmasına rağmen, genellikle erkek çocuklarının eğitimi daha fazla önemsenmiştir. (British Literature Wiki) Özellikle erkekler üniversite eğitimi alırken, kız çocukları daha sınırlı bir eğitim almıştır.

Walker, çok severek yaptığı öğretmenliği özel sebeplerden ve yorulduğu için bıraktığını söyleyerek okulun amacının mükemmel olmasına rağmen, birkaç yıl Alman hükümetinin yardımıyla kızlara eğitim verme gayretinin başarısız olduğunu ifade eder. Seyyaha göre kızlar tembel doğu hayatlarına geri dönmüştür. Ancak Walker kızların tembel doğu hayatlarına dönmediklerini görememiştir. İnas rüştiyeleri sayesinde kızların eğitim olanağı gelişmiş, 19. yüzyıl sonunda eğitim derecesinin liseye kadar yükselmesi ile birlikte kadın öğretmenler görülmeye başlanmıştır. (Ortaylı 2010: 285). 19. yüzyıldan itibaren modernleşme hareketleri ve kadın hakları konusunun gittikçe yaygınlaşmasıyla, kızların eğitimi konusunda ilerlemeler kaydedilmeye başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, Dar'ül-mu'allimât okulları, modern Türk eğitim sisteminin bir parçası olarak yeniden yapılandırılmış, kız öğretmen okulları açılarak, Anadolu'nun her yerinde kadın öğretmenler yerini almıştır.

4. 1860 Sonrası Osmanlı'da Eğitim

1860'lardan sonra Osmanlı Devleti'nde eğitimde bazı önemli değişiklikler gerçekleşmiş, bu dönemdeki modernleşme çabaları ve Batılılaşma hareketleri, Osmanlı eğitim sisteminde reformları beraberinde getirmiştir. Modern batı tarzında eğitim anlayışı amacıyla idadiler ve rüştiyeler kurulmuştur. Eğitim sistemini Batı anlayışıyla daha modern bir hale getirme arayışı, devletin karşılaştığı siyasi, ekonomik ve sosyal sorunlar nedeniyle yeterince hızlı olmamıştır. Osmanlı'nın eğitimi modernleştirme anlayışı, Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte ivme kazanmış ve modern bir temel üzerine oturtulmuştur.

Osmanlı'nın son dönemine tanıklık eden Garnett ve Blunt eğitim sistemine kitaplarında ayrı bir önem vermiştir. Garnett eserlerinde askerî okullara, Galatasaray Lisesine, akademilere, deniz harp okuluna, askerî ve sivil tıp fakültesine yer ayırır. Garnett'a göre Batı'nın Doğu ile mücadelesinin bu en son aşamasında, son doksan yılda yenilikçi Türkiye'nin yaptığı başarılı değişikliklerin ilk belirtileri II. Mahmud zamanında başlamıştır. Osmanlı eğitimini ise şöyle tarif eder:

“Şu an Türkiye'de iki farklı eğitim sistemi vardır ilki tüm Müslüman ülkelerdeki eski sistem diğeri geçen yüzyılın ilk yarısında başlayan ve son kırk yılda büyük ölçüde gelişen modern sistemdir. Birinci sınıfa ait eğitim kurumları mahalle mektepleri ve medreselerden oluşmaktadır. İkisinin giderlerini de bağlı oldukları camilerin fonu karşılar. Avrupa'daki hiçbir

19. Yüzyıl İngiliz Kadın Seyyahların Osmanlı Devleti Eğitim Sistemine Bakışı

ülkede ilköğretim Türkiye'deki kadar erken başlamaz ve fakir ailelere çocuklarını okula vermeleri için bu kadar teşvik yapılmaz." (Garnett 1904: 196)

Garnett ayrıca İstanbul'a gelen Avrupalıların yüksek sınıfa mensup kişilerin ne kadar eğitilmiş ve zeki olduklarını görünce genelde şaşırarak ve yetkili kişilerin çoğunluğunun Fransızca bilmekte ve okumakta olduklarından bahseder. (Garnett 1904: 206) 1867 yılında Abdülaziz tarafından kurulan Sivil Tıp Okulu Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye'ye devredilen seyyah, buradaki eğitimin oldukça iyi olduğuna, 1200 öğrencinin eğitim aldığını ve eğitim süresinin altı yıl olduğuna değinir. İyi olan öğrencilerin eğitimlerine devam etmek için Fransa ve Almanya'ya gittiklerini de ayrıca ifade eder.

Yaşadığı dönem itibarıyla Garnett yabancı misyonerler ve yabancı eğitim kurumlarına da değinir. Özellikle Amerikan, Fransız ve İtalyan misyonerler tarafından kurulan okullar, Batı tarzı eğitimi ve dilleri öğretmek amacıyla faaliyet göstermiş, seyyahların da oldukça ilgisini çekmiştir. *Osmanlı Türkiyesi* adlı eserinde yabancı okullara değinen Garnett, herkesin değinmediği bir kurum olan Alliance Israélite Universelle okulunu ele alır. Osmanlı Devleti döneminde Alliance Israélite Universelle adlı bir okul ağı olduğu doğrudur. Osmanlı Devleti'nde Alliance Okulu 1867'de Edirne'de kurulmuştur. Bu tarih bir dizi yaygın eğitim reformunu içeren Tanzimat Dönemi'ne denk geldiği ve Alliance okullarının ana hedefinin Yahudilerin Osmanlı toplumuna uyumunun sağlanması olduğu için Alliance okulları Osmanlı yetkililerinin desteğini almıştır. (Görmüş 2020: 259). Daha sonra bu okullar diğer şehirlerde de açılmıştır. Alliance Israélite Universelle'in genel amaçları doğrultusunda Osmanlıda Yahudi topluluklarına eğitim ve destek sağlamayı hedefleyen bu okullar, modern eğitimi Yahudi kültürel ve dini gelenekleriyle birleştirerek vermeyi amaçlamıştır. Osmanlı Devleti'ndeki

Alliance Okulları, Yahudi öğrencilere modern bir eğitim sağlamanın yanı sıra Türkçe ve diğer dillerde eğitim vererek dilsel ve kültürel çeşitliliği teşvik etmeye çalışmıştır. Bu okullarda öğrenciler hem Batı tarzı seküler eğitim hem de Yahudi kültürü ve diniyle ilgili dersler almışlardır. Elli yıl önce Paris'te kurulan ve burayı kendisine karargâh edinen Alliance Israélite'in Doğu'daki Yahudileri eğitmek için Osmanlı topraklarında da bir şube açtığını belirten Garnett, müdür ve kadın öğretmenlerin Fransız olmasına rağmen, yardımcı öğretmenlerin yerli Yahudilerden oluştuğunu, dinî okulların Yahudi olmayanlara da açık olduğunu ancak Yahudi olmayanların bu okula devam etmelerinin oldukça nadir görülen bir durum olduğunu belirtir. (Garnett 1915: 245). Garnett, verilen eğitimin Siyonizm'i destekler nitelikte olduğunu ve Selanik'te de büyük bir Yahudi nüfusunun ve bunlara hizmet veren okulun bulunduğunu yazdıklarına ekler.

Gayrimüslim toplulukların dini ve kültürel ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla kurulan bu okullar, gayrimüslimlerin kendi kimliklerini, yaşayışlarını ve kültürlerini devam

ettirebilmeleri için önemli roller üstlenmişlerdir. Tebaasının dinî inanışına ve yaşayış biçimine karışmayan Osmanlı, baştan beri bu okulların açılmasına karşı çıkmamıştır. Ancak son yüzyılda başlayan ve tüm toprakları saran milliyetçi fikirler okullarda serpilip büyüyerek her ulusu etkilemiştir. Garnett milliyetçi fikirlerin yoğun olarak yaşandığı dönemde İstanbul'da bulunduğu için yükselen milliyetçi fikirler ve Türk egemenliğine aykırı emellerin meydana gelmesini engellemek için devrimden (1908) hemen sonra tek tip bir eğitim sistemi oluşturulduğunu ayrıca eserinde belirtir. (Garnett 1915: 243). Bunun eski mezhepçi kurumları ortadan kaldıracak eğitim sistemi olduğunu ve Rum, Ermeni ve Bulgar okullarında Türk karşıtı bir ön yargıyla yazılmış dışarıdan ithal tüm okul kitaplarının bir an önce taranmasının tavsiye edildiğine de değinir (Garnett 1915: 244).

Gayrimüslim okulları yazmaya devam eden Garnett, 1863 yılında kurulan Robert Koleji'ne *Turkish Life* kitabında şöyle yer verir:

“Boğazda bebekte bulunan Amerikan Kurumu Robert Koleji olarak bilinir. Amerikan sistemiyle kurulan kolej Yunan, Ermeni, Bulgar ve Türk profesörlerin bulunduğu bir fakülte tarafından yönetilmektedir. Doğunun her millettten ve her inançtan gencine makul ücretler karşılığında mükemmel bir eğitim veren bir fakültedir. Çoğunluk Rum'dur. Ancak Ermeniler ve Bulgarlar da fazladır. Bununla birlikte, pazar günleri Protestan kilisesinin günlük kilisesine ve ayinlerine katılma zorunluluğu, mevcut fanatik ve taciz edici rejimde olduğu gibi kolejin Türk gençliğine faydalı olması yönünden bir engeldir. İnançlı bir Müslümanın yatılı ya da günlük öğrenci olması da güvenli olmayacaktır. Kurumun 200 yatılı öğrencisi vardır. Toplam öğrenci 300'den fazladır. 40 yıl önce kurulan bu okulun mezunları, Balkan vilayetlerindeki hükümetlerde yüksek görevdedirler ve oldukça tanınmışlardır. Tüm Hıristiyan ve ayrıca Yahudi toplulukları, buna ek olarak, gönüllü katkılarla desteklenen ve Avrupa modellerine göre organize edilen kendi özel mezhep okullarına sahiptir. Çoğunluğu iyi bir eğitim verir ve katılım oldukça fazladır. Uzun yıllardır yüksek sınıfa mensup aileler oğullarını eğitim için Fransa ve İngiltere'ye yollamaktadır. Oldukça fazla kız da İngiliz, Fransız ve Alman mürebbiyeler tarafından evde eğitim almaktadır. Sayı ve donanım azlığı olsa da orta ve düşük kesime ait Türk kızları için okullar artmaktadır. Harem kısıtlamaları 12 yaşından sonra kızların okula gitmesi için bir engeldir.” (Garnett 1904: 205-206).

Faaliyetine bugünde devam eden Robert Koleji, Amerikan misyonerler tarafından İstanbul'da 1863 yılında ABD'li misyoner Cyrus Hamlin ve Christopher Robert tarafından kurulmuştur. Modern Batı tarzı eğitim vererek gençleri her yönden geliştirmeyi hedefleyen bu okul hem erkek hem de kız öğrencilere eğitim imkânı sağlamıştır. Garnett'ın da değindiği gibi okuldaki mezun olanlar hem Osmanlı Devleti'nde hem dünya çapında çeşitli alanlarda etkili olmuş, devlet hizmetinde ve özel sektörde önemli roller üstlenmişlerdir.

19. Yüzyıl İngiliz Kadın Seyyahların Osmanlı Devleti Eğitim Sistemine Bakışı

Garnett ve Walker ile aynı dönemlerde Osmanlı topraklarında bulunan Blunt ise eğitim sistemini eleştirir. Çocukların cahil olmasını kadınların cahil kalmasına bağlar. Çocukların ne okulda ne de evde bir şey öğrenemediğini belirtir. Eğitimin ana sorununu hareme ve çocuk yetiştirmeye bağlayan seyyah, çocukların sabahları soğuk suyla yıkanmalarına, onlar için kütüphane bulunmamasına, çocukların kitaplara ya da Avrupa dehasının çocukları eğlendirmek için icat ettiği yaratıcı oyuncaklara ilgi duymamalarına anlam veremez. Türklerin bazen hocaları özel öğretmen olarak tuttıklarına değinen seyyah, bu öğretmenlerin yeterli olmadığını vurgular. Satırlarında olumsuz eleştirilerin fazlalığı dikkat çekicidir. Ancak nadir de olsa olumlu görüşlere yer verir. İstanbul'da bazı değişikliklerin olduğuna dikkat çeken Blunt, üst sınıfa mensup kızların eğitimlerinin iyi olduğunu ve bizzat kendisinin yabancı dil bilen kızlarla tanıştığını ifade eder.

İlk olarak medreselere değinen ve eleştiren seyyah, eğitim alanındaki yeniliklerden bahseder. Rüştîyelerin yanı sıra, erkeklerin ücretsiz olarak kabul edildiği ve üç yıldan beş yıla kadar kaldıkları İdadi veya daha gelişmiş hazırlık okullarından bahseder. Öğrencilerin idadilerden ayrılarak, tıp, askerî, denizcilik ve topçu okullarını bitirdiklerini yazar ve şu bilgilerle devam eder.

“Başkente bu okulların yanı sıra, Rüştîyeler için müderris yetiştirme okulu, Babıali'nin bazı memurlarına yabancı dil öğreten bir okul, bir orman okulu ve bir tamirci okulu gibi eşit derecede önemli başka okullar da bulunmaktadır. Bütün bu kurumların orijinal teşkilatlarının iyi olduğu söyleniyor ama ne yazık ki yönetmelikler uygulanmıyor. Uygun bir kontrol sisteminin ve katı disiplinin yokluğu, öğrencilerin dikkat eksikliği ve profesörlerin yetersizliği çoğunun başlıca özellikleridir. Buna ek olarak başkentin eğitim kurumlarının yanı sıra tüm büyük taşra kasabalarında ve hatta bazı vilayetlerde Rüştîyeler açılmıştır.” (Blunt 1878: 169).

Blunt yapılan düzenlemeleri eksik bularak şu çıkarımı yapar: “Türkler bu şekilde başlayan hareketi daha sistematik bir şekilde takip etseydi; ülke çapında yaygınlaşsaydı ve gerekli özen ve sebatla işaretlenseydi, şu anda Türkiye'yi kuşatan kötülüklerin çoğu önlenebilirdi.” (Blunt 1878: 170). Eşinin Selanik konsolosu olması ve Blunt'ın orada bulunması nedeniyle, Selanik'teki okullar ile ilgili ayrıntılı bilgilere eserinde yer verir:

“2.500 Dulme veya Peygamber inancına geçmiş Yahudiler de dâhil olmak üzere yaklaşık 15.000 Müslüman sakini barındıran Selanik kasabasındaki Türk okullarının listesi aşağıdadır: —yedi tane Mahalle Mektebi veya “Ulusal” okullar; bir Rüştîye veya Devlet okulu; yaklaşık on iki ay önce kurulan Türk kızları için küçük bir özel okul ve kız ve erkek Dulmeler için iki özel okul. Rüştîye Mektebi hükümet tarafından desteklenmektedir. Okulda bir müdür, iki öğretmen ve tam günlük 219 öğrenci bulunmaktadır. Öğretim dört sınıfa ayrılır. İlki şiir, Türkçe, Arapça ve Farsça; ikincisi, mantık, matematik, temel aritmetik ve coğrafyanın temelleri; üçüncüsü, kozmografya, Osmanlı ve evrensel tarih, yazı; dördüncüsü, yeni başlayanlar için hazırlık

dersleridir. Bu okuldan ayrılan öğrenciler, Harbiye'ye veya Manastır'daki askerî okula girebilirler veya softalar ve ulemanın mezun olduğu medresede öğrenimlerine devam edebilirler. Boş bir pozisyon veya başka bir şans onların kazançlı bir göreve gelmesine yardımcı olana kadar bazı devlet dairelerinde maaşsız Kâtip veya *Chaouch* denen kâtip olarak çalışabilirler." (Blunt 1878: 170).

Blunt burada Dulme okullarından bahseder. Okulun ismini " The Dulmes" olarak veren seyyahın kastettiği "Dönme Okulları"dır. O dönemde Selanik şehrinde yaşayan ve dönme olarak bilinen bir Yahudi topluluğunu ifade eden bu terim Osmanlı Devleti'nde Müslümanlık veya diğer dinlere geçmiş Yahudileri ifade etmek için kullanılmıştır. Osmanlı'da dönmelerin eğitimi, 19. yüzyılın sonuna dek kapalı kapılar arkasında gerçekleşmiş, genellikle grubun yerleştiği mahallelerin merkezinde müşterek binalarda okullar açılmıştır.(Baer 2011: 71). Kendisinin bizzat okulu ziyarette bulunduğunu ancak çok fazla eksikliklerin olduğunu belirten seyyah sadece Selanik'te çok sayıda bulunan dulmelerin, son yıllarda küçük ama gelişen topluluklarının her iki cinsiyet arasında da eğitimi teşvik etmek için büyük bir gayret gösterdiklerini yazar ve şöyle devam eder: "Bu odalardan biri, yaklaşık 30 çocuğu barındırabilecek masa ve sıralarla donatılmıştı; girdiğimde bütün öğrenciler iğne işi yapıyorlardı; Müdür Şemsi Efendi, biraz girişim ve kapasiteye sahip ve oldukça zeki bir genç adam yolu gösterdi ve herkesin ayağa kalkıp selam vermesini emretti."(Blunt 1878: 174). Şemsi Efendi, 1871 yılında Selanik'te Blunt'ın sözüne ettiği yabancılar için olan özel okulda Türkçe öğretmenliği görevinde bulunmuş, birçok yeni öğretim tekniğini görme ve öğrenme fırsatı bulmuş, öğrendiklerini Türk öğrencilerin eğitim hayatına yansıtmak istemesi ile 1872 yılında ilk özel okulunu Selanik'te açmıştır. (Aksoy 2022: 1).

Blunt hemen akabinde Türk kız okuluna değinir. Kızların görünüşlerini ve kendilerini yetersiz bulmasına rağmen; bu müessese ne kadar kusurlu olsa da, Türk kadınlarını daha yüksek bir eğitim standardına ulaştırabilecek bir ilk teşebbüs olarak övgüyü ve teşviki hak etmektedir diye ifade eder.

"Son zamanlarda zeki bir Türk ile bunları konuşurken, Türk genç kızlarından bazılarının kendilerine verilen eğitimden o kadar yararlandıklarından, kompozisyonda ve hatta roman yazarlığında büyük ilerleme kaydettiklerinden emin oldum; bu milletin kadınlarının yaşamlarında eş görülmemiş bir olaydır. Bazıları kendilerini Fransızca öğrenimine adadılar ve bir veya iki küçük Fransızca eseri Türkçeye çevirdiler. Bu kurumlardan biri artık başka okullara gönderilen kadın öğretmenler için bir eğitim koleji haline geldi. Selanik'teki Türk kız okuluna kırk sekiz öğrenci, müfettiş ve bir Rum okul öğretmeni devam ediyor. Sağlanan eğitimin çok kusurlu olduğunu ve birkaç yıllık çocukluktan sonra on ya da on bir yaşına geldiklerinde, tam da genç zihinleri olgunlaşıp kendilerine öğretilenleri benimseye başladıkları yaşta okulu bırakan genç kızlar için çok az pratik fayda sağlayabileceğini söylemeye gerek yok. Bununla birlikte, biraz olması hiç yoktan iyidir ve Selanik kız

19. Yüzyıl İngiliz Kadın Seyyahların Osmanlı Devleti Eğitim Sistemine Bakışı

okullarının daha etkili öğretim yöntemlerinin yolunu açacağı umulmaktadır.” (Blunt 1878: 175).

1868 yılında Ali ve Fuad paşaların çabalarıyla kurulan Mekteb-i Sultaniyeye (Galatasaray Lisesi) değinen seyyah, idare ve çalışmaların büyük bir kısmının Türk bakanının onayıyla Fransa'da Maarif Bakanı tarafından seçilen Fransız memurlara emanet edildiğini belirtir. Okulda eğitim gören öğrencilerin ve öğretmenlerin farklı dinlere mensup olmalarından dolayı tatil günlerinin sorun olduğunu ve itirazların başladığını yazar. Türkiye’de gibi eğitimin pahalı ve elde edilmesinin zor olduğunu belirterek, dengeleyici avantajlar uğruna bu incelikleri geçiştirmek isteyen, liberal zihniyetli insanların olmadığını lisenin açılışında 147 Müslüman, 48 Gregoryen-Ermeni, 36 Rum, 34 Yahudi, 34 Bulgar, 23 Roma Katolik ve 19 Ermeni Katolik olmak üzere toplam 341 öğrencinin başvurduğunu yazar. İki yılsonunda sayının ikiye katlandığına ancak Ali ve Fuad paşaların ölümüyle her şeyin kötüye gittiğine değinir. Fransız müdür M. De Salve’nin entrikalardan bunalarak işi bıraktığını yazarak 1874 tarihinde Fransız bir dergiye verdiği röportajı aynen aktarır:

“Üç yıl sonra, Haziranda liseden 8 öğrenci Fransızca diploma *Bachelier es Sciences* almaya hak kazandı. Ertesi yılda aynı sonuçlar elde edildi. Başlangıç noktası ve kaydedilen ilerleme dikkate alındığında, başarıyı öngörmenin ya da umut etmenin neredeyse imkânsız olduğu kabul edilecektir. Elde edilen derece, koruma endüstrisine ve öğrencilerin iyi niyetine olduğu kadar ustaların işlerine ve sadakatlerine de bağlıdır. Çeşitli çalışma dallarında, özellikle de Fransız dilinde ve taklit sanatında kaydedilen ilerleme, tüm umutlarımızı aştı ve bu tür çeşitli öğrenciler arasındaki öykünme mücadelesinde, en övgüye değer sonuçlar elde edildi. O zaman Doğu ırklarını ciddi bir entelektüel kültüre sahip olmaktan aciz olarak görmekte ve onları nihai ve ölümcül eylemsizliğe mahkûm etmekte yanılmış olmalıyız. Hangi milletlerin en iyi ve en akıllı öğrenciler olduğunu bilmek ilginç olabilir. Bu bağlamda Bulgarlar her zaman ilk sıradadır, arkasından Ermeniler, sonra Türkler ve Yahudiler gelir. Üzülerek söylemeliyim ki Roman Katolikler sonuncudur. Rumların iyi yönleri yanı sıra, çok fazla kötü yönleri vardır. (Blunt 1878: 180).

Garnett da aynı bilgileri vererek farklı dinlerin ön yargılarına rağmen, okulun eğitime devam ettiğini yazar. Blunt 341 öğrenci olduğunu belirtirken, Garnett bu sayıyı 350 olarak verir. Asıl rakam Blunt’ın belirttiği gibi 341’dir. Blunt’ın sözüne ettiği gibi okulun açılmasıyla beraber tepkiler ortaya çıkmış, Rusya siyasi sebeplerle- Fransa’nın nüfuzunun artmasından duyduğu endişe, Rumlar ise Yunancanın ders programları arasında bulunmamasından rahatsızlık duymuştur. (Engin 2022: 2). Aynı şekilde Museviler Hıristiyan bir müdürün yönetimindeki okula öğrenci göndermekte çekingen davranırken, Katolikler de çeşitli milletlere mensup öğrenciler arasında Katolik çocukların ahlaklarının bozulacağını düşünmüşlerdir (Engin 2022: 2). Buna rağmen Mekteb-i Sultani 19. yüzyılda devletin modernleşme sürecinde önemli bir rol oynayarak, modern bilimlerin ve Batı tarzı eğitimin Osmanlı toplumunda yayılmasına katkıda bulunmuştur. Galatasaray hızla gelişerek başarılı bir kurum olmuş, hukuk, ekonomi ve mühendislik bölümlerinin katılmasıyla adeta bir

üniversite haline gelmiştir. (Berkes 2002: 243). Blunt eğitim bölümünün son kısmında Türkiye'de eğitimin genel durumunun yukarıda anlatıldığı gibi olduğunu yazarak önyargılı bir tutum sergiler. Seyyaha göre sıradan bir Türk'ün kurnaz, cahil ve buna bağlı olarak fanatik olmasının sebebi cahil bir anne, daha az cahil olan mektep hocası veya daha ender durumlarda, devlet okullarının iyi niyetli ancak beceriksiz hocalarıdır (Blunt 1878: 183).

Sonuç

Değişim ve gelişim dinamik kalmak isteyen her topluluk ve her devlet için kaçınılmazdır. Bu süreçte sadece toplumlar değil sistemler de çağa ayak uydurmaya çalışır. Uzun yıllar geniş topraklara hâkim olan, farklı dinlere mensup milletleri bünyesinde barındıran Osmanlı Devleti'nde de kaçınılmaz değişimler meydana gelmiştir. Özellikle Avrupa'nın gerisinde kaldığı ve çağa ayak uydurulamadığı düşüncesiyle 19. yüzyılda modernleşme çalışmaları birçok alanda ortaya çıkmıştır. Bu alanlardan biri de eğitimidir. Zaman içerisinde Osmanlı eğitim sisteminde değişiklikler yaşanmış ve geleneksel eğitimden modernleşmeye doğru ilerleyen süreçte her kademedeki okul açılmıştır. Yaşanılan bu gelişmeler, Osmanlı toplum yapısını merak eden, inceleyen ve kaleme alan seyyahların da dikkatini çekmiştir. Özellikle 19. yüzyılda egzotik Doğu ve Osmanlı Devleti, meraklı gezginlerin başlıca uğrak yeri olmuştur. Modernleşme çabaları içerisinde eğitime ayrı bir önem veren kadın seyyahlar, kadın olmanın avantajlarını kullanarak gezdikleri yerlerde haremi incelemiş, okulları gezme imkânı bulmuş ve öğrencileri gözlemlemiştir. Zaman zaman eğitimi ve yapılan yenilikleri eleştirmiş, yetersiz bulmuş, zaman zaman da yeniliklerin övgüye değer yanlarını kaleme almışlardır. Çalışmada eserleriyle tarihi çalışmalara önemli katkılar yapan Julia Pardoe, Mary A. Walker, Lucy M.J. Garnett ve Fanny Blunt' ın seyahatnameleri incelenmiştir. 19. yüzyıl İngiliz kadın seyyahların Osmanlı eğitim sisteminde yapılmaya çalışılan reformların olumlu ve olumsuz neticelerini yazarken, kendi toplumlarındaki eğitim eşitsizliğini ve her çocuğun nitelikli eğitim almamasını gözden kaçırmış olmaları, en hafif tabirle görmezden gelinmeyecek bir çifte standarttır. Nitekim toplumların değişimi ve bu değişimin hızı her toplumda farklı olmuştur. Bu değişimleri toplumun karakter yapısından ziyade dönemin koşullarıyla değerlendirmek daha gerçekçi bir anlayış olacaktır. Sonuç olarak önemli tarihi kaynaklar arasında değerlendirilen seyyahların çalışmada ele alınan eserleri 19. yüzyıl Osmanlı eğitim sistemini kadın gözüyle göstermiş ve sundukları fikirler ve önerilerle okuyucuya farklı bir bakış açısı sunmuştur.

Kaynakça

- Aksoy, Volkan. "Şemsi Efendi Mektebi". Atatürk Ansiklopedisi. www.ataturkansiklopedisi.gov.tr. (Erişim tarihi: 05.08.2022).
- Aksu, Ayşe. 2008. "İngiltere – Amerika – Osmanlı Hattında Lancaster Öğretim Sistemi", *Değerler Eğitimi Dergisi*, 6 (16): 29-67.

19. Yüzyıl İngiliz Kadın Seyyahların Osmanlı Devleti Eğitim Sistemine Bakışı

- Akyüz, Yahya. 1999. Osmanlı Son Döneminde Kızların Eğitimi ve Öğretmen Faika Ünlüer'in Yetiştirilmesi ve Meslek Hayatı, *Milli Eğitim*, C. 143: 12-32.
- Baer, Marc David. 2011. *Selanikli Dönmeler: Yahudilikten Dönmeler, Müslüman Devrimciler ve Seküler Türkler*. Çev. Sevinç Kayır. İstanbul: Doğan Kitap.
- Berkes, Niyazi. 2002. *Türkiye'de Çağdaşlaşma*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Blunt, Fanny Janet Sandison. 1878. *The People of Turkey, Twenty Years' Residence Among Bulgarians, Greeks, Albanians, Turks and Armenians Volume I-II*. Ed. Stanley Lane-Poole. London: Murray.
- British Literature Wiki, Education in Victorian England, <https://sites.udel.edu/britlitwiki/> (Erişim Tarihi: 15.07.2018)
- Engin, Vahdettin. "Galatasaray Lisesi". Atatürk Ansiklopedisi. www.ataturkansiklopedisi.gov.tr. (Erişim Tarihi: 17.08.2022).
- Garnett, Lucy. M.J. 1904. *Turkish Life in Town and Country*. New York: G.P Putnam's Sons.
- Garnett, Lucy. M.J. 1915. *Turkey of the Ottomans*. New York: Charles, Scribner's Sons.
- Görmüş, Evrim. 2020. "Alliance Israelite Ünverselle: Osmanlı Yahudilerinin Dönüşümünde Bir İtici Güç". *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (40): 257-267.
- Hızlı, Mefail. 1987. "Kuruluşundan Osmanlılara Kadar Medreseler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 2(1): 273-280.
- Karpat, Kemal H. 2002. *Studies on Ottoman Social and Political History Selected Articles and Essays*. Leiden: Brill
- Kıral, Bilgen. 2020. "Nitel Bir Veri Analizi Yöntemi Olarak Doküman Analizi". *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Sayı (15): 170-189.
- Murdoch, Lydia. 2014. *The daily life of Victorian Women*. California: The Greenwood Press.
- Ortaylı, İlber. 2010. *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Öcal, Mustafa. 1991. "Âmin Alayı". ss. 63 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 3. Ankara: TDV Yayınları.
- Özcan, Abdülkadir. 1997. "Harbiye". ss. 115-119 içinde *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C. 16. Ankara: TDV Yayınları.
- Özlu, Hüsnü. 2020. "Erkân-ı Harbiye Mektebi". Atatürk Ansiklopedisi. www.ataturkansiklopedisi.gov.tr. (Erişim Tarihi (29.10.20209)).
- Pardoe, Julia. 2021. *Sultanlar Şehri İstanbul*. İş Bankası Kültür Yayınları, Ed. Emre Yalçın. Çev. M. Banu Büyükkal. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Şanal, Mustafa. 2003. "Osmanlı Devleti'nde Medreselere Ders Programları, Öğretim Metodu, Ölçme ve Değerlendirme, Öğretimde İhtisaslaşma Bakımından Genel Bir Bakış", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 1(14): 149-168.
- Şanal, Mustafa. 2009. "Osmanlı İmparatorluğu'nda Kız Öğretmen Okulunun (Dârümuallimât), Kuruluşu, Okutulan Dersler ve Kapatılışı (1870-1924)", *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* (26): 221-244.
- Tholfsen, Trygve R. 1980. "Moral Education in the Victorian Sunday School", *Cambridge University Press*, 20(1): 77-99.
- Walker, Mary Adelaide. 2016. *Eastern Life and Scenery, With Excursions in Asia Minor, Mytilene, Crete, and Roumania Cilt I-II*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

